

بازتاب ابعاد سیاسی جامعه در داستان‌های تمثیلی مرزبان‌نامه، پنج‌تنترا و کلیله و

دمنه مصور چاپ سنگی موزه ملک

چکیده

بررسی‌ها نشان می‌دهد که داستان‌های موجود در ادبیات کهن ایران، ارتباط نزدیکی با تحولات سیاسی و اجتماعی جامعه‌ای دارند که آثار در آن‌ها خلق شده است. بنابراین از لابه لای داستان‌های این آثار می‌توان به چشم‌انداز روشنی از دوره‌های تاریخی آن‌ها دست یافت. مرزبان‌نامه، پنج‌تنترا و کلیله و دمنه از کتب ارزشمند ادبی کلاسیکی محسوب می‌شوند که در داستان‌های خود، به بازنمایی روابط گوناگون قدرت در قالب تمثیلی پرداخته‌اند. در این پژوهش که به روش توصیفی-تحلیلی و بر پایه منابع کتابخانه‌ای تدوین شده است، سیاست در ابعاد گوناگون و به صورت تطبیقی در این آثار مورد بررسی قرار خواهد گرفت تا به این پرسش‌ها پاسخ داده شود که نویسندگان چه ابعدی از سیاست را جلوه داده‌اند و چه شباهت‌ها و تفاوت‌هایی دیده می‌شود. نتایج حاکی از آن است که سیاست در داستان‌های این کتاب‌ها، در ابعاد متنوعی جلوه‌گر شده‌اند که می‌توان به قدرت و لیاقت حاکمان در امور کشور، ناکارآمدی حاکمان، ایجاد امنیت، کیفیت منابع قدرت و نقش آن‌ها در امور کشورداری، ویژگی‌های طبقات حکومتی و رابطه‌ی جدایی‌ناپذیر دین و سیاست اشاره کرد.

اهداف پژوهش:

۱. بررسی تأثیر تحولات سیاسی در مرزبان‌نامه، پنج‌تنترا و کلیله و دمنه مصور.
۲. استخراج نکات مدیریتی و روابط قدرت در مرزبان‌نامه، پنج‌تنترا و کلیله و دمنه مصور.

سؤالات پژوهش:

۱. مبانی اندیشه‌های مدیریتی در مرزبان‌نامه، پنج‌تنترا و کلیله و دمنه مصور شامل چه مواردی هست؟
  ۲. روابط قدرت چه انعکاسی در مرزبان‌نامه، پنج‌تنترا و کلیله و دمنه مصور داشته است؟
- کلیدواژه‌ها:** داستان‌های تمثیلی، مرزبان‌نامه، پنج‌تنترا، کلیله و دمنه مصور چاپ سنگی.

مقدمه

سیاست مجموعه‌ای از تدابیری است که حکومت به منظور اداره امور کشور، آن را اتخاذ می‌کند و هر امری که مربوط به دولت، مدیریت، تعیین شکل، مقاصد و چگونگی فعالیت دولت باشد، از مقوله‌ی امور سیاسی است. سیاست و مسائل مربوط به قدرت از نخستین مفاهیم در زندگی مدنی افراد در جوامع بشری است که البته به مرور زمان سیر تکوینی را پشت سر گذاشته است. موضوع اغلب داستان‌های تمثیلی که شخصیت‌های اصلی آن‌ها را حیوانات تشکیل می‌دهند، بازنمایی روابط گوناگون قدرت در جوامع بشری است و عملکرد آنان به نحوی با مناسبات دوسویه‌ی حاکمان و فرمان‌بران ارتباط می‌یابد. از جمله مهم‌ترین کتاب‌های سیاسی که در قالب داستان‌های تمثیلی به نگارش درآمده، کتاب کلیله دمنه، مرزبان‌نامه و کتاب پنج‌تنترا است. پنج‌تنترا از منابع اصلی شکل‌گیری کلیله و دمنه به دست ایرانیان هست. کتاب دیگری که در بیان هویت سیاسی به صورت تمثیلی ذکر شده، مرزبان‌نامه است. با توجه به نقش مهمی که واکاوی این آثار در بازشناسی روابط قدرت در گذشته دارد پژوهش درباره این آثار می‌تواند نکات مهمی را در این باره آشکار سازد. در این پژوهش سعی بر آن است که از میان داستان‌های تمثیلی، به بررسی سه اثر پنج‌تنترا و مرزبان‌نامه و کلیله و دمنه از بُعد چگونگی بازتاب سیاست در داستان‌هایشان بپردازیم.

در خصوص پیشینه پژوهش باید گفت تاکنون اثر مستقلی با این عنوان به رشته تحریر درنیامده است ولی پژوهش‌هایی به بررسی موردی این آثار پرداخته‌اند. در قالب ابعاد سیاست در آثار ادبی می‌توان به پژوهش‌های زیر اشاره کرد. کوشکی، (۱۳۸۱)، مقاله‌ای با عنوان «تعامل ادبیات داستانی و سیاست»، انجام داده است. دهقانی، (۱۳۹۰)، در مقاله‌ای با عنوان «بررسی کارکرد قدرت و فرهنگ سیاسی در کلیله و دمنه»، انجام داده است. رهبریان، (۱۳۹۱)، مقاله‌ای با عنوان «نقش حیوانات در ادبیات»، انجام داده است. با توجه به اینکه جامعه در هر عصری، نقش بسزایی در شکل‌گیری مقام و جایگاه فکری، اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و ... در افراد دارد؛ بازتاب ابعادی نظیر بعد سیاسی، در آثار ادبی هر دوره می‌تواند روزه‌ای برای شناخت بهتر آن جامعه در دهه‌ها و سده‌های بعدی باشد و همچنین در داستان‌های هر نویسنده می‌تواند دریچه‌ای از وضعیت اجتماع آن دوره را در برابر مخاطبان بگشاید. از آنجا که رویکردهای علمی در ابعاد مختلف روان‌شناسی، جامعه‌شناسی و ... هنوز به طور فراگیر، ارتباط خود را با ادبیات مستحکم نکرده‌اند، این پژوهش می‌تواند راهگشای پژوهش‌های رویکردی دیگر در عرصه‌ی داستان‌نویسی باشد. پژوهش حاضر به روش توصیفی و تحلیلی و با تکیه بر داده‌های کتابخانه‌ای انجام شده است و برآن است تا به واکاوی قدرت و مسائل مربوط به آن در مرزبان‌نامه، پنج‌تنترا و کلیله و دمنه مصور بپردازد.

نتیجه‌گیری

داستان در همه‌ی فرهنگ‌ها و همه‌ی زمان‌ها، ابزاری برای نشان دادن اهداف، تمایلات و تعارض‌ها و در نهایت، نشان دادن هویت بشر و جامعه بوده است. هدفِ خلق شخصیت‌های تمثیلی هر دو نویسنده در قالب حکایات و داستان‌ها، انسجامِ صفات برآمده از زمینه‌های فردی، خلقی، شخصیتی؛ همزمان با جنبه‌های انگیزشی، علایق، ارزش‌ها، نگرش‌ها در مواجهه با زمینه‌ی سیاسی در جامعه است. مرور حوادث داستان به خواننده کمک می‌کند تا سیاست را در ابعاد گوناگون، واضح‌تر ببیند. کنش‌ها، گفتگوها و سایر ابعاد فردی، اجتماعی، فرهنگی و... در شخصیت‌های داستانی؛ نوع جامعه‌ی شکل‌گرفته در قالب داستان تمثیلی را تحت‌تأثیر قرار می‌دهد. از پررنگ‌ترین ابعاد نمایش داده شده در هر دو داستان، بعد سیاسی بوده است که به مرتبه‌ی حاکمان و مسأله‌ی کیفیت منابع قدرت و ویژگی‌های اخلاقی حاکمان اشاره داشته است؛ یعنی پی بردن به اینکه سیاست در جامعه در دست چه کسی است و این فرد چه ویژگی‌هایی دارد؟ مثلاً در پنج‌تنترا اشاره به قدرت و اخلاق نیک برای شیر که مختص پادشاه است یا به ماجرای کلاغ‌ها و جغدها اشاره می‌شود. وزرا برای شاه ارزش‌های اخلاقی زیادی را در نظر می‌گیرند و نصیحت می‌کنند. یا اینکه می‌توان از ناکارآمدی حاکمانی یاد کرد که فریب حرف‌های انسان‌های فریب‌کاری نظیر دمنه را می‌خورند و به باطن مکار و حيله‌گر آنان آشنایی ندارند. همچنین خیانت اطرافیان شاه در این داستان‌ها نیز بسیار مشهود است. حاکم در مرزبان‌نامه دارای ویژگی‌هایی است که در زیرمجموعه‌ی ابعاد سیاسی جای گرفته است. مثلاً در داستان‌های مرزبان‌نامه گاه با حاکمانی مواجهیم از جنس سباع که به خاطر مصلحت رعایا و کسب مشروعیت دست از گوشت-خواری کشیده‌اند؛ همچون زیرک سگ شکاری و شیر پرهیزکار. یا ناکارآمدی حاکمان، عامل بی‌ثباتی حکومت معرفی می‌شود. در مرزبان‌نامه بر دیانت توأم با سیاست حاکمان تأکید می‌شود. پادشاه باید مورد تأیید الهی و دارای فره‌ی ایزدی باشد. علاوه بر این، انتخاب حاکمان به وسیله‌ی مردم یا به‌طور موروثی است. در تطبیق این دو اثر می‌توان به این نتیجه رسید که در هر دو اثر: ۱. از ویژگی‌های مثبت و منفی حاکمان یاد می‌شود. ۲. رابطه‌ی دین و سیاست مورد تأکید قرار گرفته است. ۳. نقش کیفیت منابع قدرت در وضع حکومت مؤثر دانسته شده است. همچنین شیوه‌ی انتخاب حاکمان به وسیله‌ی مردم یا به‌طور موروثی، تنها در مرزبان‌نامه عنوان شده است و ترتیب طبقات حکومتی نیز تنها در پنج‌تنتره بازتاب داده شده است.

منابع:

- ابوالحمد، عبدالحمید. (۱۳۷۰). مبانی سیاست، تهران: توس.
- اشمیت، کارل. (۱۳۹۳). مفهوم امر سیاسی، ترجمه یاشار جیرانی و دیگران، تهران: فروزان.
- آقابخشی، علی. (۱۳۷۹). فرهنگ علوم سیاسی، تهران: چاپار.
- پارسا نسب، محمد. (۱۳۹۰). داستان‌های تمثیلی - رمزی فارسی، تهران: چشمه.
- تقوی، محمد. (۱۳۷۶). حکایت‌های حیوانات در ادب فارسی، تهران: روزنه.
- جوادی، حسن. (۱۳۵۳). «طنز و انتقاد در داستان‌های حیوانات»، مجله‌ی الفبا.
- حدیدی، جواد. (۱۳۵۱). «ادبیات تطبیقی و پیدایش و گسترش آن»، مجله‌ی دانشکده‌ی ادبیات و علوم انسانی مشهد. سال هفتم. شماره ۵۱، صص ۶۲-۲۸.
- حکمت، علی اصغر. (۱۳۶۱). امثال قرآن، تهران: بنیاد قرآن.
- حکیمیان، ابوالفتح. (۱۳۴۸). علویان طبرستان، تهران: الهام.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). لغت‌نامه، تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
- ساجدی، طهمورث. (۱۳۷۷). «ادبیات تطبیقی»، معارف، شماره ۵۵، صص ۲۸-۲۱.
- شیری، قهرمان. (۱۳۸۹). «تمثیل و تصویری نو از کارکردهای آن»، کاوش‌نامه. ش ۲۰، صص ۵۴-۳۳.
- شرما، ویشنو. (۱۳۸۵). پنجاکیانه، تصحیح دکتر جلال نایینی و دیگران، تهران: اقبال.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا. (۱۳۵۰). صورخیال در شعر فارسی، تهران: انتشارات آگاه.
- شمیسا، سیروس. (۱۳۷۶). معانی و بیان ۲، تهران: انتشارات دانشگاه پیام نور.
- صفا، ذبیح‌الله. (۱۳۸۳). خلاصه‌ی تاریخ سیاسی و اجتماعی و فرهنگی ایران تا پایان عهد صفوی، تهران: امیرکبیر.
- عالم، عبدالرحمن. (۱۳۷۳). بنیادهای علم سیاست، تهران: نی.
- فتوحی، محمود. (۱۳۸۴). بلاغت تصویر، تهران: انتشارات سخن.
- قائمی، فرزاد. (۱۳۸۶). «نقش فلسفه تمثیلی در داستان‌پردازی‌های مولانا در مثنوی»، پژوهش‌های ادبی، ش ۱۶، صص ۱۹۸-۱۸۴.

کلانتری، عبدالحسین و همکاران. (۱۳۸۸). «هویت دینی و جوانان»، فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، دوره ۲، ش ۶، صص ۱۴۱-۱۲۵.

گویارد، ام. اف. (۱۳۷۴). ادبیات تطبیقی، ترجمه‌ی خان‌محمدی، تهران: پازنگ.

محبوب، محمدجعفر. (۱۳۳۶). درباره‌ی کلیله و دمنه، تهران: خوارزمی.

وراوینی، سعدالدین. (۱۳۸۷). مرزبان‌نامه، به کوشش خلیل خطیب رهبر، چاپ سیزدهم، تهران: انتشارات صفیه علی شاه.